

SİYASAL PARTİLERİN DOĞUŞU: TARİHSEL VE TOPLUMSAL KÖKENLERİ*

Gökhan GÖKTÜRK**

Özet

Siyasal partilerin toplumsal kökeni üzerine sosyolojik açıdan söz söylemek ciddi zorluklar barındırmaktadır. Siyasal partileri etimolojik olarak tanımlamak yapısal açıdan, örgütsel düzlemde belirli benzerlikler gösterse de doğuş koşulları benzerliklerden çok ayrımlara tabidir. Bu zorluğun temelinde her ülkenin farklı tarihsel gerçekliklere sahip olması yatmaktadır. Avrupa içerisinde birbirlerine oldukça yakın makro gelişmelere sahip olan ülkeler dahi bu ayrımlara tabidir. Fransız İhtilali, Endüstri Devrimi gibi makro gelişmeler her ne kadar dünyanın genelinde benzer siyasal sistemler, iktisadi üretim biçimleri üretse de yerel düzeyde toplumların sosyolojik farklılığını incelemek gerekir. Örneğin neden Fransa'da daha merkeziyetçi bir yapıya dayanan siyasal sistem üretildiği buna karşılık Britanya'da daha liberal bir sistem geliştiği bu ayrımlarda gizlidir. ABD, İngiltere, Fransa ve Türkiye'de siyasal partilerin doğuş koşullarını ve benzerliklerini/ayrımlarını incelemek bu makalenin temel amacını oluşturmaktadır.

Anahtar Sözcükler: *Siyasal Parti, Siyaset Sosyolojisi, Partilerin Kökeni, Parti ve Devlet.*

THE EMERGENCE OF POLITICAL PARTIES: THE SOCIAL AND HISTORICAL ORIGINS

Abstract

Talking about social origins of political parties from a sociological perspective contains serious difficulties. Although political parties show some similarities in the organizational platforms, the foundation states etymologically. Because every country has different historical realities. Even countries within Europe that are fairly close to each other in terms of macro developments are prey to such distinctions. Although macro developments such as the French Revolution and the Industrial Revolution produced similar political systems and forms of economic production throughout the world it is required to examine the sociological differences at the local level. For example; why the political system in France is based on a more centralized organization while a more liberal system was adopted in Britain is hidden in this distinction. The aim of this study is to lay bare the emergence of political parties in US, Britain, France and Turkey and to investigate the convergences and divergences of their respective political parties.

Keywords: *Political Party, Political Sociology, Origin of Parties, Party and State.*

* Bu makale, Gökhan Gökürk, (2012) "1946-1980 Yılları Arasında Siyaset Sosyolojisi Açısından Cumhuriyet Halk Partisi" (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi SBE Sosyoloji Anabilim Dalı, İstanbul'a dayanmaktadır.

** Yrd. Doç. Dr., Dumlupınar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, İletişim: gokhan.gokturk@dpu.edu.tr

Giriş

Günümüzde siyasal partiler modern siyasal alanın başat unsurlarından biridir. Tarihsel süreç içerisinde hizipler, çıkar ve baskı grupları gibi ilk oluşumlar Yunan ve Roma dönemine kadar dayandırılrsa da, siyasal partilerin varlığı daha yakın bir tarihe tekabül eder. (Özbudun, 1977: 19) Siyasal partilerin ilk örnekleri, XIX. yüzyılda Avrupa’da ve Birleşik Devletlerde görülmektedir. Parlamenter sistemin uzunca bir süredir mevcudiyetine karşın, ilk siyasi parti ABD’de 1795-1800 yılları arasında Cumhuriyetçi Parti adıyla kuruldu. İngiltere’deki ilk siyasi parti de 1877 yılında kurulan Ulusal Liberal Federasyonudur. (Öztekin, 2007: 76-77) Siyaset bilimci Duverger, 1850’li yıllara kadar Amerika’nın dışında bugünkü anlamda siyasal partilerin olmadığını vurgulayarak “...buralarda fikir akımları, halk kulüpleri, felsefi dernekler ve parlamento grupları vardı; ancak gerçek partiler yoktu.” (Duverger, 1974: 15), diye belirtmektedir. 1950’den sonra ise partilerin, Batı-dışı coğrafyada da hızlı bir şekilde yaygınlaştıkları, siyasetin ve iktidarı ele geçirmenin en önemli aracı haline geldiği gözlemlenmektedir.

Duverger’in siyasi parti değerlendirmesinde iki ana dönem ortaya çıkmaktadır. Belirtilen iki ana dönem siyasal partilerin ortaya çıkış ve gelişim sürecindeki tarihsel arka planını anlamak açısından önemlidir. Birincisi; toplumların tarihsel gerçekliklerine bağlı olarak hangi koşullarda parlamenter bir yapı ürettiği ve buna bağlı olarak bu sürecin siyasal partilere nasıl evrildiği üzerinedir. İkinci dönem ise, II. Dünya Savaşı sonrasında bu örgütlenmelerin kurumsal anlamda nasıl değişimler yaşayarak günümüz modern siyasal partilerine dönüştüğünü içermektedir.

1850’li yıllara gelindiğinde dünya büyük birkaç devrimin yaşanmasına tanıklık etmiş ve bu büyük gelişmeler toplumsal yaşamın her alanında önemli değişimlere neden olmuşlardır. Özellikle 1789 Fransız Devrimi, 1830 Endüstri Devrimi, 1848 İşçi Hareketleri gibi makro olaylar neredeyse kendilerinden sonra gelen tüm tarihsel/toplumsal/siyasal olayların şekillenmesinde etkili olmuşlardır. Fransız Devrimi, muhafazakârlık, sosyalizm ve liberalizm gibi temel siyasal düşüncelerin oluşmasına kaynaklık ettiği gibi, toplumsal hareketlerin ivme kazanmasına neden olmuş ve halk kitlelerinin gelişmelere katılmasını da mümkün kılmıştır. (Sezer vd, 2001: 32) Aynı şekilde endüstri devrimi üretim biçimini derinden etkileyerek, sınıfsal yapıya katkılar sağlamış ve kentsel dönüşümleri de çok

kısa bir zamanda yeniden biçimlendirmiştir. Modern burjuva devriminin oluşum süreci içerisinde tüm bu gelişmeler Batı toplumlarında gelişerek tüm dünyayı etkisi altına almıştır.

1789 Fransız İhtilali'nin yaşandığı XVIII. yüzyılın son çeyreğinden XIX. yüzyılın sonuna kadar 100-150 yıllık süre içerisinde önemli dönüşümler yaşanmıştır. 1789'un dünyası ezici oranda kıra dayanmaktaydı. Dünyanın pek çok bölgesinde kentli nüfus, kırsal nüfusun altındaydı. Endüstri devrimini gerçekleştirmiş olan İngiltere'de bile kentli nüfus ilk kez 1851'de kırsal nüfusu geride bırakmıştır. Bir milyonluk Londra ve yarım milyon nüfuslu Paris haricinde nüfusu yüz binin üzerinde olan Rusya'da iki, Fransa'da iki, Almanya'da iki, İspanya'da dört, Portekiz, Hollanda, Avusturya, İrlanda, İskoçya ve Avrupa Türkiye'sinde birer tane olmak üzere yirmi kadar kent mevcuttur. Aynı zamanda 1789'un dünyasında, çevresinde devlete ait binaların ve soyluların evlerinin bulunduğu küçük taşra kasabaları da kent olarak anlaşılmalıdır. (Hobsbawm, 1998: 19) Taşra kenti, özünde kırsal ekonomiye ve topluma bağımlı bir yapı sergilemektedir. Taşra kentlerinde meslek sahibi sınıflar ve orta sınıf halk, tahıl ve hayvan ticareti yaparak geçimlerini sağlamaktaydılar; ayrıca kırdaki iplik değirmencilerine sipariş veren ve bunları toplayan tüccar girişimciydiler. Bunların üzerinde ise hükümeti temsilen lordlar ve kilise bulunmaktaydı. Bu kentlerdeki zanaatkârlar ve dükkân sahibi kimseler de çevrelerindeki köylülere ve köylülerden geçinen kasabalılara mal satan kimselerdi. (Hobsbawm, 1998: 21) İngiltere hariç büyük Fransız devrimini gerçekleştirmiş Fransa dahi XIX. yüzyılın sonuna kadar kırsal üretim biçimlerinin ve ilişkilerinin belirlediği bir görünüm sergilemeye devam etmiştir.

XIX. yüzyılın kırılmaya yol açan ve kentsel öğelerinin ve yaşam biçimlerinin değişmesine neden olan etmen ise Endüstri Devrimidir. Ancak bu durum kırsal üretimin tamamen etkisizleştiği ve üretim biçiminin tamamen ve bir anda sanayi yönünde evrildiği anlamına gelmemektedir. İngilizler bu dönüşümü kırsal alanda ticarileşme sorununu ortadan kaldırarak aşmayı başarmıştır. Bu dönüşümün seyri ise ülkelerin kendi toplumsal yapısındaki farklılıklarına bağlı olarak değişmektedir. Mutlak krallık karşısında soylularının galip geldiği ve köylü sorununu burjuvazi lehine sonuçlayan İngiltere'de piyasa ekonomisi galip gelerek daha liberal bir parlamenter sistem geliştirilirken, kral ve soyluların savaşında yenilen

soyluların saray memurluklarına dönüştürüldüğü Fransa'da, kırsal üretim ilişkileri köylü emeği üzerinden rant elde etmeye devam ederek, Fransa'da daha bürokratik bir parlamenter sistem gelişmesine hizmet etmiştir. Diğer taraftan İngiliz gentrysi ve Alman junkerleri arasındaki yapısal fark, ülkelerin endüstri devrimi sonrasında toplumsal yapılarının da şekillenmesi üzerinde belirleyici bir etkiye sahiptir.

Endüstri devriminin kalıcı etkilerinin görülmeye başladığı 1870'li yıllardan itibaren Batılı ülkelerin sanayi toplum yapısına geçtiği ve kırsal üretim ilişkilerinden sıyrıldığı görülmektedir. 1870'li yıllara doğru bu dönüşümü sağlayan etmenler üretim araçlarında meydana gelen değişimlerin sonucunda -demiryolları, telgraf ve buharlı gemiler- ile gelişme olanağı bulmuştur. (Hobsbawm, 1998: 46) Demiryollarının kullanımı ile iç bölgelere ulaşımın kolaylaşması, buharlı gemiler ile daha hızlı ve maliyeti azaltılmış ulaşımın sağlanması ve telgraf ile iletişimi artırılmış bir dünyada endüstri devrimi kentleşmeyi hızlandıran gelişmelerdir. Diğer taraftan teknikteki bu icatlar toplumsal yapı üzerinde önemli etkilerde bulunmuştur. Kırsal üretim biçimlerini etkileyerek üretim ilişkilerinin/biçimlerinin endüstri yönüne dönüşmesini sağlamıştır. Kırsal alanda görülen geçim darlığı, rantın senyörlerce ve toprak soylularıyla sağlanması, köylü üzerindeki baskı ortamı kente göç unsurlarını tetiklemiş, bu sorunlar endüstri devrimi ile kentleşme/kentleşme oranlarını, kent yönünde artışına neden olmuştur. Toplumsal yapıdaki bu değişim ise bürokratik örgütlenme zorunluluğunu ortaya çıkartarak modern devlete doğru yönelimi hızlandıracaktır.

XIX. yüzyıl, işçi hareketi, kentleşme, milliyetçilik, uluslaşma, grev-lokavt, fabrika, orta sınıf, çalışan sınıf, kapitalizm, sosyalizm, muhafazakârlık, toplumbilim, gazetecilik, proletarya, ekonomik bunalım, gibi pek çok kavramın üretildiği ve önemli değişimleri simgeleyen bir yüzyıl olarak bugünün dünyasını da şekillendiren etkiye sahiptir. (Hobsbawm, 1998: 9) XIX. yüzyılda parlamentonun giderek önemini arttırması ve siyasal partilerin de bugünkü halini almaya başlaması, Batı'da meydana gelen siyasal oluşumların açığa çıkardığı çatışmaların ve buna mukabil antlaşmaların bir sonucudur. Diğer bir ifade ile siyasal parti, siyasal sistemin belirli ölçülerde karmaşıklaştığı, toplumun feodal toplum modelinden endüstri toplumuna geçmeye başladığı; toplumsal sorunlarda ele alınacak kararlara katılmak istedikleri, bu nedenle yönetenlerin kontrol edilmesi gereken her yerde ve her aşamada karşımıza çıkmaktadır. (Öztekin,

2007: 77) Özellikle XVIII. ve XIX. yüzyıllarda mevcut olan sınıfsal çıkar savaşlarının arasında şekillendiğini vurgulamamız daha gerçekçi bir yaklaşım sergileyecektir. Sınıfsal çıkarlar da hem toplumsal devrimlerin nedeni hem de sonucu olarak karşılıklı bir ilişkiye sahiptir.

Duverger partilerin doğuş nedenlerinin, kökenlerinin parlamento gruplarının ve seçim komitelerinin doğuşuna bağlı olduğunu belirtmektedir. (Duverger, 1974: 16) Siyasal partiler öncelikle parlamentolar ve anayasal hareketler çevresinde gelişme imkânı bulmuşlardır. Ancak siyasal partilerin parlamento grupları içinde doğduğu şeklindeki ifadesini açmak gerekmektedir. Özellikle Fransız İhtilali ve Endüstri Devrimi sonrasında burjuvazi aristokrasiye karşı güç kazanımı sağlamış ve bunun yanı sıra halk kitleleri siyasal bir aktör haline gelerek tarihin bir öznesi haline dönüşmüştür. Bu anlamda parlamento gruplarının arasındaki mücadele sınıfsal çıkarların çatışmasına yaslanmaktadır. Seçim komitelerinin doğuşu da yine bireyin siyasal katılma süreçlerinin yani güç kazanarak aktör haline gelmesinin bir neticesidir. Bir anlamda siyasal partilerin doğuşunu araştırma çabası sınıfsal farklılıkların/mücadelelerin tarihsel süreçlerini de anlamayı beraberinde getirmektedir. Bu anlamda partilerin ortaya çıktığı XIX. yüzyıl koşullarında hangi etmenlerin parlamenter sistemi geliştirdiği ve onun akabinde siyasal partileri oluşturduğu sorusunun cevabını aramak çabası ile Birleşik Devletler, İngiltere, Fransa ile birlikte Türkiye’de nasıl teşekkül ettiğini tarihsel bir süreç içerisinde sosyolojik temellerde irdelemeye çalışacağız.

1. ABD’de Siyasal Partiler

Birleşik Devletler siyasi tarihinin oluşması üç önemli aşamada değerlendirilebilir. Birincisi Avrupa’dan başlayan göçlerle oluşan İngiliz hâkimiyeti döneminde koloniler evresi, ikincisi devletin oluşumuna sebebiyet veren bağımsızlık savaşı, üçüncüsü ise anayasal sürecin, parlamenter demokrasinin yönünü tayin eden iç savaştır. Birleşik Devletlerin oluşumuna neden olan göç unsuru kıtanın keşfinden sonra başlayan Portekiz ve İspanyol göç unsurlarından birkaç detayla ayrılmaktadır. İspanyol, Portekiz kolonileri yeni kıtanın zenginliklerinin sömürsünün ötesine geçemezken, İngiliz kolonilerini oluşturan göç, yapısıyla farklılaşmaktadır. İlk dönem altın ve gümüş zenginliğine kavuşmak üzere gelen İngiliz kolonileri daha sonra Avrupa’daki monarşi ve din baskısından

kaçan göçmenlerin yapısıyla farklı bir sürece evrilmiştir. Bu durum İngiliz kolonilerine İngilizlerin yanı sıra Avrupa'nın diğer ülkelerinden de göçler gelmesine neden olmuştur. Göçün şekli ise sadece ekonomik değil aynı zamanda siyasal ve sosyal nedenler de ihtiva etmekteydi. Diğer devlet kolonileri hiçbir zaman İngiliz kolonilerinin nüfusuna ulaşamamışlardı. (Ateş, 1989: 88-89)

Koloni düzeni toplumsal yapısını, üç ana bölge ve bu bölgelere bağlı üretim biçimi şekillendirmekteydi. Keza bu üretim biçiminin yüz elli yıl içinde alacağı ilerleme önce bağımsızlığına, ardından da iç savaşa götürecek bir birikimi de içinde barındırmaktaydı. Kuzeydeki koloniler daha çok ticaret ve denizcilikle zenginleşmekteyken, orta ve güney kolonileri ise tarım ağırlıklı idi. Orta bölgelerde buğday ve mısır, kuzey bölgelerde ise pamuk başta olmak üzere tütün ve pirinç yetiştiriliyordu. (Ateş, 1998: 88) 1860'lara doğru bu yapı yine üç toplum biçimine evrilmişti. Pamuk üreticisi olan Güney, özgür çiftçiler ülkesi olan Batı ve hızla endüstrileşen Kuzeydoğu. (Moore, 2003: 156)

Bu üç bölgeye yaslanan sosyolojik neden, toplumsal sınıfların oluşumu açısından Birleşik Devletleri, İngiltere ve Kıta Avrupa'sından farklılaştırır. Bu nedenle Birleşik Devletlerde, siyasal sistemin ve onun kurumlarının oluşum/gelişim göstergeleri de sosyolojik yapıların farklılığından ötürü kendisine özgü gelişmeler gösterir. Öncelikle dikkat çeken farklılaşma, Avrupa'da görülen toprak aristokrasisine dayalı soylu sınıfın Birleşik Devletlerde toprak mülkiyetinin şekli bakımından gelişme göstermediğidir. Her ne kadar Avrupa'dan çeşitli nedenlerle Birleşik Devletlere senyörlerin de göç ettiği gözlemlense de ve kanunlarla bu yapı desteklenmeye çalışılsa da Amerikan toprak yapısı aristokrasiyi desteklememiştir. Amerikan toprağını işlenmesi bizzat toprak mülk sahibinin gayretleriyle yapılmakta ancak toprak sahibini ve çiftçiyi zengin edecek bir artı ürüne dönüşmemektedir. Dolayısıyla toprak mülk sahibinin ekebileceği kadar küçük alanlara ayrılmıştı. Hâlbuki aristokrasinin oluşması için öncelikli gereken şey toprağa sahip olmaktır. (Tocqueville, 1962: 16) Oysa Birleşik Devletlerde uygulanan kuvvetler ayrılığına dayanan federal sistem, burjuva çıkarlarını ve kapitalist liberal gelişmeyi sınırlamaya kalkacak bir aristokrasiyi ve mutlak monarşiyi başından itibaren saf dışı bırakmaktaydı. (Yücekök, 1983: 14-21) Bu nedenlerden ötürü aristokrasi kendisine Birleşik Devletlerde gelişme olanağı yaratamamıştır. Ortaya çıkan siyasi

yapının sağlamış olduğu avantaj dışında ABD, ister feodal ister bürokratik olsun karmaşık ve yerleşik bir tarım toplumunu parçalama sorunuyla karşılaşmadı. Ticari tarım öncesi bir toprak sahibi aristokrasisi ile kral arasında siyasal savaşım da mevcut değildi. (Moore, 2003: 151)

Parlamente demokrasinin gelişmesi için, ortadan kaldırılması veya gücünün azaltılması gereken mutlakıyetçi bir monarşi sorununu İngilizlere karşı bağımsızlık savaşı ile çözümleyen koloniler, Birleşik Devletler demokrasisi için erken dönemde aşılması gereken bir adımı da atmış bulunuyorlardı. Mutlakıyetçi monarşi sorunun çözümü ve liberal demokratik gelişmeyi engelleyici bir aristokratik sınıfın oluşmaması bu yönde önemli iki adımdı. Bu iki yaklaşım Birleşik Devletleri Avrupa'dan ayırmaktaydı. Fransa'daki saray memurluğuna indirgenmiş aristokrasi ve mutlak bir merkezilik bunun yanı sıra kentli burjuvazi sınıfının konumu, toprak ve mülkiyet ilişkisi biçimlerindeki farklılık, Amerikan ve Fransız sitemlerinin birbirlerinden önemli ölçüde ayrılmasını sağlamaktaydı. Avrupa ülkeleri ve Birleşik Devletler toplumsal yapısı arasındaki bu farkın oluşmasını sağlayan en önemli faktör ise yeni kıtanın sunmuş olduğu coğrafi olanaklardır. Kıtanın batısına uzanan işlenmemiş topraklar, toprak eliti ve ona bağlı olmak zorunda olan bir düşkün burjuvazi yaratmamıştır. (Yücekök, 1983: 22) Coğrafyanın sunmuş olduğu bu sosyal morfoloji diğer eski kıta ülkeleri arasındaki ayırımıda önemli bir belirleyicidir.

Birleşik Devletler toplumsal yapısının coğrafi koşulların sunduğu üretim olanaklarına bağlı olarak üç ana yönde şekillendiği belirtilmişti. Kuzey-Güney ve Batı arasında şekillenen güç ilişkisi, Amerikan toplumsal yapısını ve bugüne etkilerinin hangi seyirde yol aldığına anlaşılmasını kolaylaştıracaktır. XIX. yüzyılın ortalarına doğru Güney'de plantasyoncu bir tarım toplumu ortaya çıkarken, Kuzey'de endüstri kapitalizmi kendisini göstermektedir. Batı'daki toplumsal yapının temel üretim biçimini, aile emeğine dayalı çiftçilik oluşturmaktadır. Batı ile Kuzey, değerleri gitgide Güney'le çatışan bir toplum ve kültür yaratmışlardır. (Moore, 1983: 180-181) Birleşik Devletler toplumsal yapısının oluşumunu sağlayan temel niteliklerden biri, bu aile işletmeleri sisteminin oluşmasıdır. Kıtanın batısında mevcut olan boş ve bakir toprakların yerleşim alanlarına dönüşmesi ve giderek basit bir toprak sisteminden ticari tarıma sahip bir alana kavuşması, Güney ve Kuzey arasındaki ilişki sistemini de etkilemiş ve Batı'yı gücün önemli odaklarından biri haline getirmiştir. Avrupa

kıtasında toprak soyluların kendi soyluluğunu yaratması ve tarıma dayalı alanların darlığı artan nüfusu kentlere göç yönünde evirmiştir. ABD’de coğrafyanın sunduğu imkândan ötürü, Batı’da gelişen aile çiftlikleri Avrupa’daki gibi nüfusun kentlere akmasının ve işçi sınıfının oluşmasının önüne geçmiş buna bağlı olarak farklı bir toplumsal çıkar yaratmıştır. Demografik yapıdaki farklılık ekonomik sistem içerisinde farklı arz ve talepleri de beraberinde getirerek mücadele alanını farklılaştırmaktadır. Birleşik Devletler toplumsal yapısı 1861-1865 iç savaş sonrasına kadar bu ana toplumsal sınıflar tarafından şekillendirilmiştir. İç savaş sonrası ise Birleşik Devletler toplumu Kuzey’in belirlediği endüstri üretim ilişkileri çerçevesinde yeni bir boyut kazanmıştır. Plantasyon köleliğinin kaldırılması, Birleşik Devletler demokrasinin önündeki engelin kaldırması yönünde önemli bir siyasal gelişmedir. Bağımsızlık savaşı sonrasında en önemli tarihi gelişme olan iç savaş, farklı toplumsal savunulara sahip olan siyasi partilerin de fikirsel zemininin kuvvetlenmesi üzerinde yoğun bir etkiye sahiptir.

Bu minvalde toplumsal yapısının belirtilen niteliği üzerine, Birleşik Devletlerin kuruluşundan itibaren farklı iktisadi çıkarlara sahip olan sınıfların çıkar çatışmaları neticesinde iki temel parti oluşmuştur. (Berkes, 1946: 76) İlk parti örgütlenmeleri de bu ekseninde bağımsızlık sonrası dönemde anayasal sürecin akabinde görülür. Bu iki partide öne çıkan isimler ise federalist Alexander Hamilton ve anti-federalist Thomas Jefferson’dur. Hamilton daha sıkı bir birliği ve daha güçlü bir merkezi-federal hükümeti benimsemektedir. Jefferson ise daha geniş ve serbest bir demokrasi anlayışını temsil etmektedir. (Nevins & Commager, 2005: 136) Halk hakimiyetini tahdit etmek isteyen parti, doktrinlerini birliğin Anayasasına tatbik etmek istiyordu. Bu parti federal parti adını aldı. Kendini hürriyetin temsilcisi savunucusu ilan eden diğer parti ise cumhuriyetçi parti adını aldı. (Tocqueville, 1962: 16) Alexander Hamilton önderliğindeki Federalistler bağımsızlık savaşı sonrası zenginleşen ticaret burjuvazisinin çıkarlarını güçlendirecek bir siyaset izlerken, Thomas Jefferson önderliğindeki anti-federalistler (Cumhuriyetçiler-daha sonra Demokratlar) güçlenen kapitalizm ve bankerle karşı çiftçiye, orta ve alt sınıfı savunan bir politikayla ayrılmaktaydı. (Berkes, 1946: 76)

Temelde liberal felsefe prensibini benimsemiş bu iki kanat öncelikle oy hakkının genişletilmesi hususunda farklı tutumlar takınmışlardır.

Kentli büyük burjuvazi, Avrupa'dakine paralel olarak oy hakkının sınırlı tutulmasını savunmuş, işçi sınıfına ve köylü desteğine sahip küçük burjuvazi ise, geniş oy hakkından yana tutum sergilemiştir. Avrupa'da genel oy hakkını geciktirmiş olan burjuvazi Amerika'da bu olanaktan yoksun kalmıştır. Bunda birinci neden Birleşik Devletlerde burjuvazinin halka karşı kullanabileceği bir aristokrasinin mevcut olmayışıdır. İkinci neden de küçük burjuvazinin de liberal ruhu benimsemiş olmasından dolayı kentli ticaret burjuvazisi için Avrupa'da olduğu gibi bir korku oluşturmamasıydı. (Özbudun, 1977: 29) Birleşik Devletler toplumsal yapısının özelliğinden kaynaklanan sebeple meydana gelen oy hakkının genişlemesi, siyasal partilerin diğer Batı devletlerinden önce siyasal partilerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Ancak burada oy hakkının genişlemesini sağlayan ve bugünkü anlamda siyasal partileri oluşturan durum XIX. yüzyıla gelindiğindeki mevcut toplumsal sınıflar arasındaki mücadelenin biçimlerinden kaynaklanmıştır.

Birleşik Devletler siyasal parti yapısını belirleyen önemli bir etken iki partili bir siyasal sistemin belirleyiciliğidir. Tarihsel olarak Birleşik Devletler toplumsal yapısının etkileri sonucunda Cumhuriyetçi ve Demokrat Parti ekseninde gelişen ABD siyasal partilerinin temel yapısını ise liberal doktrin belirlemektedir. II. Dünya savaşı sonrası ulus-devlet oluşumu sürecinde, modernleşmekte olan ülkeler üzerinde çok partili sistemin kurulması ve liberal demokrasi modelinin gelişmesinde, ABD siyasal partileri ve sistemi önemli bir role sahiptir.

2. İngiltere'de Siyasal Partiler

İngiltere'de parlamento geleneği çok eski tarihlere dayanır. 1215'te imzalanan Magna Carta'yı¹ bu oluşumun fikri temellerine öncülük etmesi noktasında ilk nüvesi olarak gösterebiliriz. Magna Carta ile başlayan bu süreç XVI. yüzyılın başlarında, VIII. Henry'nin Katolik Papalığa karşı başlattığı

¹ Magna Carta mevcut literatürde her ne kadar ilk insan hakları beyannameyi olarak adlandırılrsa da buradaki "insan" kavramı geneli temsil etmemektedir. İnsan kavramının temsil ettiği kısım yalnızca toprak sahibi soylu kesimi oluşturan bir azınlıktan ibarettir. Bu sınıfın temel hedefi insan hakları gibi bir değer üretmekten ziyade kendileri adına mülkiyet haklarını garanti altına almaktan ibarettir. Bu anlamda kralın yetkilerinin sınırlandırılması yönünden merkezi otoritenin yetkilerini tek başına kullanmasının önüne geçse de bugünkü manada bir parlamenter sisteme evrilecek düzeyde bir insan hakları tanımı kanaatimce eksik bir tanımlama olacaktır.

mücadelenin sonucunda topladığı Parlamento süreci ile devam etmiştir. VIII. Henry, Roma'dan ayrılmak için oluşturduğu bu parlamentonun monarktan bir kopuş süreci getireceğini ve kurumsal bir yapıya dönüşerek modern çağa ne denli etki edeceğini her halde tahmin etmemiştir. (Roskin, 2009: 27) XV. yüzyıl sonuna gelindiğinde, Avrupa'da krallar mutlak otoritelerini arttırmışlar, feodal monarşiyi tedricen zayıflatmışlar ve XVI. yüzyıla gelindiğinde Roma'nın zayıflayan gücü karşısında krallar doğrudan doğruya, papayı devreden çıkartarak, Tanrı'dan yetki elde etmişlerdir. 1660'a gelindiğinde İngiltere hariç Avrupa ülkelerinin çoğu güçlerini dinsel yetki ile de haklılaştırmış mutlak monarklar tarafından yönetilmekteydiler. (Roskin, 2009: 28) XVII. yüzyıla gelindiğinde İngiltere'de savaşım anayasal, ekonomik ve dinsel kökenli sorunlar yumağı çerçevesinde yürütülmekteydi. (Moore, 1983: 44) Bu meyanda başlayan 1642-1648 İngiliz iç savaşı sonucunda kralcılar ve parlamentocular karşı karşıya gelmiştir. Savaşı parlamentocuların kazanması ise sistemin yönünü etkilemiş ve parlamentonun kurumsallaşmasını sağlamıştır. Savaşın kazanılmasında askerler kadar Püritenler ve büyüyen tüccar sınıfı önemli bir rol oynamışlardır. Özellikle VIII. Henry'den bu yana gelişen reformist din anlayışları, Batı demokrasisinde önemli bir paydaya sahiptir. Ordudaki askerler, kendileri gibi olan kişilerin de -tüccarlar, sanatçılar, çiftçiler- oy hakkına sahip olmasını istemekteydiler. Bunda Püritenizmin Tanrı karşısında tüm insanların eşit olduğu ve ruhsal ve dünyevi olarak kendilerine rehberlik edecek üstlere ihtiyaç olmadığı fikrinden etkilenmekteydiler. (Roskin, 2009: 28) İç savaştan önce kralın baskısından Massachusets'e kaçan Püritenler özellikle ABD demokrasisine de büyük etki yapmışlardır. (Roskin, 2009: 29) 1642-1648 İngiliz iç savaşının sonucunda gücünü arttıran parlamento, 1649'dan 1660'a kadar ordunun başında bulunan Oliver Cromwell tarafından Commonwealth adıyla anılan cumhuriyet ile yönetildi. Bu, Cumhuriyet şekli altında merkezleşen büyük bir devletin ilk örneği oldu. (Seignobos, 1960: 259) Cromwell öldüğünde İngilizler çalkantılı cumhuriyet döneminden istikrara geçişin yollarını aramaktaydı. Bu aşamada sürgünde bulunan II. Charles parlamento tarafından geri çağrıldı. İngiliz monarşisi yeniden kurulmuştu ancak parlamento daha güçlüydü ve saygı istiyordu. Charles Katolik ve papa yanlısı tutuma sahipti. 1673'te Katolikler ve Anglikan olmayan Protestanlar aleyhindeki yasayı yürürlükten kaldırarak *Hoşgörü Beyannamesi*'ni ilan etti. Parlamento bu yasayı Katolikliğe bir geri dönüş olarak gördüğü için

bu kanunu yasaklamıştır. Öldüğünde yerine geçen kardeşi II. James onun yerini aldı ve o da yeni bir hoşgörü yasası çıkardı. Ancak parlamento II. James'i hem Katolikliğe hem de mutlakıyetçiliğe geri dönme çabası içinde olduğundan dolayı tahttan indirdi. Yerlerine kız kardeşi Protestan II. Mary ve Hollandalı kocası William geçirildi. Bu olay İngiltere tarihinde 1688'in Şerefli Devrim'i olarak anılır. Çünkü rejim değişikliği silahsız olarak gerçekleştirilmiştir. 1689'da yayımlanan Haklar Beyannamesi ile parlamentonun onayı olmaksızın yasa ve vergi çıkarılamayacaktı. (Roskin, 2009: 29-30) Bu sözleşme ile gerek Tory'ler gerekse Whig'ler İngiliz Devletinin krallık olması konusunda anlaşılabilir ancak krallığın meşruti bir yapı olması gerektiği konusunda da birleşmiş oldular. (Berkes, 1946: 26) Böylece İngiltere kesin olarak bir hukuk devleti olarak işlemeye başladı. (Roberts, 2015: 355) Ancak beyannamenin altında yatan asıl sebep, XIV. Louis ile savaşan İngiltere'nin savaş vergilerini ödemek zorunda olması ve vergi toplamak için parlamentonun onayına ihtiyaç duymasıdır. Haklar konusunda gelişme anlamında çok fazla bir yeniliğe sahip değildir. (Seignobos, 1960: 263)

Görüleceği üzere İngiliz parlamenter sistemi uzun ve mücadele gerektiren bir aşamadan geçerek ilerleyebilmiştir. Ancak Parlamento her ne kadar uzun bir süredir etkili bir güce sahip olsa da demokratik ve temsili bir yapıya sahip değildir. Kırsal yörelerde oy kullanma hakkı toprak sahipleriyle sınırlı, kentlerde ise daha geniş kesimlere sahip olsa da sayısal olarak çok az kişinin elde ettiği bir hak olarak görülmektedir. İngiltere'de bugünün modern partilerinin ilk temsilcilerini ilk kez iç savaş sonrası dönemde Cromwell'den sonra krallığı ele alan II. Charles zamanında görmekteyiz. II. Charles'ın yerine kimin geçeceği yüzünden çıkan tartışmalar 1678'den 1681'e kadar ciddi bir buhrana yol açtı ve kral parlamentoyu feshetti. Bunun üzerine İngilizleri ikiye bölen iki parti meydana geldi. Bunlardan birincisi kralın kardeşi olan James'le Anglikan kilisesinin partisi Tory, öteki ise Katolik olan James'i uzak tutmak isteyen Whig. (Seignobos, 1960: 263) Whig'ler ve Tory'ler olarak adlandırılan bu iki parlamento grubunu tam olarak bir parti olarak adlandırmamız mümkün değildir. Whig'ler kral muhalifleri olarak tüccarları ve imalatçıları temsil etmekteyken, Tory'ler kral taraftarları olarak toprak sahiplerini temsil etmekteydiler. Gerek bir parti gerekse toplumsal bir tabana yaslanan parti oluşumu ise bir yüzyıl sonra meydana gelecektir. (Roskin, 2009: 32) Bu iki parti sonradan Liberal

Parti (Whig) ve Muhafazakâr Parti (Tory) olarak adlandırılacaktır. XVIII. yüzyılın sonlarında parlamentonun yapısını oluşturan toplumsal sınıf burjuvaziye doğru evrilmişti. Ticari ve tarımsal işletmeleri harekete geçiren aristokrasinin üyeleri, başarılarını toprak satın alarak gösteren tüccarlar, bankacılığa geçen imalatçılar ve tacirler, kanun adamları, mahalli eşraf, zengin çiftçiler, kilise ve üniversitenin adamlarından oluşan dört yüz elli bin kişi parlamentonun oyuna sahip gerçek çıkar sahibi kişilerdi. (Beaud, 2003: 86) Üzerinde yükseldikleri kesim ise köylüler ve kentli işçilerdi.

İngiltere’de uzunca bir süredir devam eden parlamento geleneği içerisinde, bugünkü manada siyasal partilerin ortaya çıkmasını, büyük toplumsal devrimlerin yaşanmasının yanı sıra, 1832 reform yasalarıyla başlayan iç gelişmelerle birlikte İngiliz toplumsal ve ekonomik yapısında da meydana gelen sürecin etkinliğinde aramak gerekmektedir. Bu anlamda İngiltere’de ortaya çıkan parti oluşumu kendi tarihsel gelişimi içerisinde oluşan sınıfsal özelliklerine bağlı olarak Birleşik devletlerden ve diğer Kıta Avrupa’sı ülkelerinden ayrılmaktadır. İlk dönem partileri olarak adlandırılan Tory ve Whig partilerini bugünkü anladığımız manada siyasal partilere götüren etmen de 1850’li yıllarda yaşanan yeni ekonomik ve toplumsal dönüşümlerde sağlanmıştır. Bu dönüşümü sağlayan en önemli etken ise gentry olarak adlandırılan sınıfın konumudur. Gentry büyük soyluların altında ancak kendi topraklarını ekip biçmeye hakkı olan köylü yeoman’lerin üstünde yer alan büyük ama az çok dağılmış bir gruptur. (Moore, 1983: 42)

Toprak sahibi soyluların ve gentry’nin tahta bağımlı olmamaları, İngiltere’de demokrasinin gelişmesini belirleyen en önemli etmenler arasında yer almaktadır. Bu kesimin ticarete yönelik tarımı benimsemeleri köylü sorunun ortadan kalkmasına neden olmuştur. (Moore, 1983: 71) Köylülük içindeki farklılaşmadan doğan çeşitli zümreler, kaçınılmaz bir kendiliğinden ticarileşmenin sonucu değildi. Köylülük için pazar, yaşamak için birikimde bulunmanın dayattığı bir zorunluluktur. Köylülüğün kapitalist unsurlar tarafından şekillendirilmesi pazar için meta üretiminden değil, köylülerin pazara bağımlı olmaları gerçeğinden ortaya çıkmıştır. Köylülerin yeniden üretimlerini pazardan sağlamasına yönelik itki, pazar için meta üretimini genişletmiş, bu durum köylü saflarından küçük kapitalist çiftçiler doğmasını ve köylü dayanışmasını etkilemiş ve neticede bu gelişmeler İngiltere’de toprakta kapitalist ilişkilerin

kurulmasını sağlayacak olan zincirin temel halkalarını oluşturmuştur. (Mooers, 2000: 47) Köylülüğün bu zayıflama süreci, önceki dönemlerde köylünün kazancının bir sonucu olarak, gelir ve kiralarda meydana gelen sert düşmelere karşı, büyük toprak sahipleri ve gentry için önemli bir fırsat oluşturdu. Çoğunluğu yeoman saflarından gelen büyük toprak sahipleri köylülere karşı saldırıya geçerek bu durumu kiralarn ikiye katlanması ve çitlemenin genişlemesi yönünde kullandılar. Bu saldırı eskiden köylü kiracıların tasarrufunda bulunan mülklerin koyun yetiştirmek amacıyla, otlağa dönüştürülmek üzere tümünden çitlenmesini içeriyordu. Kiraların ikiye katlanması ve çitleme süreci ile sınıfsal güç dengesi sonraki süreçte yeomanlarında aleyhlerine bir şekilde, birleştirilmiş mülklerde kapitalist çiftliklerle uğraşan lordlar yönünde değişikliğe yol açtı. (Mooers, 2000: 47) Köylülüğün bu bastırılmış durumu neticesinde toprak soyluların elde ettiği geniş gelir ve imtiyazlar geniş bir topraksız işçi sınıfının oluşmasına neden olmuştur. Bu kişiler ya bir ücret karşılığı toprak sahiplerinin yanında çalışacaklar ya da gelişmekte olan kentlere göç etmek durumunda kalacaklardı.

Fransa ile yaşanan Napolyon savaşları sonrası tahıl fiyatlarındaki düşüş karşısında önemli gelir kaybına uğrayan İngiliz toprak soyluları parlamento egemenliğinden faydalanarak tahıl ithaline sınırlama getirmişler ve gelir artışı sağlamışlardır. Ancak bu durum kırsaldaki işsizliğin artmasını ve İngiltere endüstri kesimiyle tarım kesimi arasındaki ilk büyük kopmanın da yaşanmasına neden olmuştur. (Yücekök, 1987: 107-108) 1815 Tahıl Kanunları İngiltere'deki siyasal büyük bölünmenin ilk temellerinin atılmasına neden olmuş ve 1832 Reformuna giden yolun açılmasına öncülük etmiştir. Ortaya çıkan ikili durum iki ilkeyi ve mücadele alanını karşı karşıya getirmişti. Tahıl Kanunundan yana olanlar ve Serbest Ticaretten yana olanlar. (Yücekök, 1987: 108) Bu ikili mücadele çerçevesinde kurulan dernekler ve birliklerin mücadelesi sonucunda oluşan toplumsal denge ve siyasal doktrinler siyasal sistemi evrime zorladı ve neticesinde 1832 Reformu kabul edilmiştir. (Yücekök, 1987: 108-109) İngiltere parlamenter ve demokratik sisteminde bu anlamda önemli bir ayırım *1832 Reform Yasası* ile yaşanmıştır. Yoğun mücadelelerden sonra oy hakkı 1832 reform yasasıyla yüzde yedi oranında genişletilmiştir. Bu reformlar 1867'de İngilizlerin yüzde on altısını kapsayacak İkinci Reform Yasasıyla genişletilmiştir. 1884'teki Üçüncü Reform Yasası sonucunda tarım işçilerinin de oy hakkına sahip olmasıyla, neredeyse erkeklerin tamamına

yakınına oy kullanma hakkını veren girişimlerle gerek parlamenter sistem gerekse siyasal partiler gelişme süreci göstermişlerdir. Kadınların 1918’de bu hakkı kazanmasıyla İngiliz demokrasi sistemi katılımcı demokrasiye tedrici adımlarla geçmiş bulunmaktaydı. (Roskin, 2009: 32)

İngiltere burjuva sınıfının köylü sınıfı ile girmiş olduğu bu ilişki durumu İngiltere demokrasisinin diğer ülkelerden farklılaşmasını yaratan önemli toplumsal bir göstergedir. XIX. yüzyılda İngiltere’nin demokrasiye ve dolayısıyla siyasal partilere olan eğilimini belirleyen etmenler, az çok güçlü bir parlamentonun varlığına, kendi ekonomik temelleri üzerine oturmuş ticaret ve endüstri çıkar çevrelerinin durumuna, burjuvazi ve toprak soyluları tarafından bastırılmış köylü sınıfının sorununun bulunmayışına bağlı olarak gelişmiştir. (Moore, 1983: 70)

Siyasal katılımın artmış olması ve parlamentonun kurumsallaşması ile birlikte, gerçek anlamda modern parti ilk defa İngiltere’de 1870 yılında Joseph Chamberlain’in kurduğu Liberal Federasyonu’dur (Liberal Association). (Berkes, 1946: 26) İngiltere siyasetinde esas olarak liberal ve muhafazakâr partilerden sonra kurulmuş olan ancak bugün onlar kadar önemli olan (The Labour Party) İşçi Partisi’dir. Sanayi İnkılâbı sonrasında meydana gelen, topraksız işçi kesiminin kentlerde oluşturduğu birikim üzerine kurulu olan işçi hareketi önemli bir güç unsuruna dönüşmüştür. İşçi sınıfını bir program çerçevesinde birleştirmek üzere harekete geçiren ilk teşebbüs Chartist hareketidir ve 1837’den 1848’e kadar devam etmiştir. (Berkes, 1946: 34) Bugün İngiltere’nin en güçlü iki siyasal partisinden biridir.

Erken siyasi dönemde ticarileşmiş toprak oligarşisi egemenliği üzerine kurulmuş olan İngiltere siyasal partileri daha sonra ticaret, sanayi ve banka sermayedarları hâkimiyetinde gelişmiştir. Muhafazakâr partileri (Tory) en büyük sanayi, ticaret ve maliye sermayesini temsil etmektedir. Liberal partinin temellerini ise, muhafazakârların karşısında sanayi burjuvazisinin güçlenen siyaseti ile uyum göstermeyen ancak sosyalist bir siyasete katılmayan kitleler oluşturmaktaydı. Sosyalist siyasetin ve işçi sınıfının gelişmesi üzerine birbirine yaklaşan muhafazakâr ve liberal partiler arasındaki ayrım on dokuzuncu yüzyılın sonlarından itibaren azalmakta ve İngiltere siyasal partileri şekillenmektedir. İngiltere İşçi Partisini diğer ülkelerdeki sosyalist partilerden ayıran en önemli özelliği

ise sendika hareketine ve teşkilata dayanmasıdır. (Berkes, 1946: 47-63) XVI. yüzyıldan itibaren farklı toplumsal sınıfların egemenlik mücadelesi altında İngiltere siyasi partileri liberal, muhafazakâr ve sosyalist partiler olarak biçimlenmiştir.

3. Fransa’da Siyasal Partiler

Fransa’da da Parlatentonun ilk örnekleri Ortaçağ’a kadar uzanır. *Etats Généraux* (Estates General) olarak belirtilen sınıflar meclisi Fransa’da eski ve kullanılmamış Fransız parlatentosu anlamına gelmektedir. (Roskin, 2009: 106) Fransa’da feodalizm, 1461’den 1483’e kadar ülkeyi yöneten XI. Louis tarafından mutlakiyetçiliğe yol açmıştır. Louis, *Etats Généraux*’i görmezlikten gelerek ve vergileri arttırmak için bir kraliyet bürokrasi geliştirerek, feodal soyluların gücünü zayıflatmıştır. Bu model, Fransa’nın büyük ölçüde merkezi statüsünü geliştirecek şekilde üç yüzyıl boyunca güçlenmeye devam etmiştir. İngiltere’nin aksine Fransa Katolikliğin merkezi olarak uygulamalarda bulunmuştur. XIII. Louis zamanında ise Kardinal Richelieu 1624’ten 1642’ye kadar ülkenin yönetimini elinde tutmuş ve feodal soyluları daha da zayıflatarak orta sınıf bürokratlardan asker toplamış bir bürokrasi geleneği yaratılmasında önemli aktörlerden biri olmuştur. (Roskin, 2009: 107-108) Fransız soyluları da İngiliz soyluları gibi aynı tarihlerde -1648 ve 1650- merkezileşmeye karşı ayaklanma (Fronde Ayaklanması) çıkartarak savaşmışlar ancak İngiliz lordlarının elde ettikleri özerklik statüsünü kaybetmişlerdir. (Roskin, 2009: 108) XIV. Louis zamanında ise Fransa mutlakiyetçiliği epey geliştirmiş ve ekonomi de uyguladıkları merkantilist politikayla kazanç sağlanmaya çalışılmıştı. XIV. Louis’de *Etats Généraux*’i toplama zahmetine hiç girişmedi. İngiliz lordları aynı yıllarda siyasette hüküm sürerlerken, Fransız lordları saray mensuplarına indirgenmişlerdi. İngiltere soylularının aksine Fransız soylularının önde gelenleri, ilerlemesini kraldan bağımsızlaşarak yapmak yerine kralın çevresinde, onun beslediği bir süs ögesi durumuna dönüşmüştür. (Moore, 1983: 70) Kuvvetler ayrılığı olmaksızın yol alan Fransız monarşisi tüm Avrupa’da daha başarılı olsa da, İngilizler siyasi katılımcılıklarıyla daha istikrarlı bir sistem kurdular. (Roskin, 2009: 109) Fransız egemen sınıfı monarşiye liberal bir siyasi devrim yapmak konusunda İngilizlerden daha az yetenekliydi. (Skocpol, 2004: 341) Bunda İngiliz soylu sınıfının parlatento üzerinde kazandığı ve kökleştirdiği gücünün etkisi büyüktür.

XVIII. yüzyılda Fransa ekonomisi merkantilist politikaların etkisi, ABD kolonilerine yapılan yardım ve bürokrasi de meydana gelen çalkantılarla büyük bir tıkanıklık yaşamaktaydı. Bu doğrultuda merkantilist politikadan serbest rejime geçişin yolları arandı ancak devlet himayesine alıştırılmış olan Fransız sanayisi ve tarımı bunun devamını istediler. (Roskin, 2009: 109) Diğer bir ifadeyle hükümet mutlak iktidarın, imtiyazlılar ise vergi eşitsizliğinin devamını istiyorlardı. Rekabetin temelinde hükümet vergi bağışıklığını lağvetmek, imtiyazlılar ise kralın iktidarını kısıtlamak amacındaydılar. Para sıkıntısını çözmek için 1789 baharında XVI. Louis, 1614'den bu yana ilk defa *Etats Généraux*'i topladı. (Seignobos, 1960: 305) 5 Mayıs 1789'da *Etats Généraux* üç yüz papaz, üç yüz soylu ve altı yüz halk temsilcisi ile toplandı. (Uçarol, 1989: 72-73) *Etats Généraux* üç meclisten oluşmaktaydı. Ruhbanlar, Soylular ve Halk Temsilcileri. *Tiers état* (Üçüncü Meclis), Fransız halkının onda dokuzunu temsil etmektedir. İçerisinde burjuvazi, köylüler, halk tabakalarını barındırmaktaydı. Ancak, iktisadi bakımdan en güçlü olan burjuvazi, halkın çoğunluğunu oluşturan ve feodal zümrelerin tasfiyesinde çıkarları bulunan köylülük ve en yoksul sosyal grup olan halk tabakası, aralarında anlaşmazlık olsa da mutlak feodal sisteme karşı birleşmiş durumdaydılar. (Tanili, 1989: 72-73) Çoğunluğu burjuvalardan oluşan Üçüncü Meclis (*Tiers état*), oturumların başlaması ile birlikte kişi başına oylama ilkesi de dâhil olmak üzere her türlü siyasi değişimi reddeden krala karşı mücadeleye giriştiler. İlk önce 17 Haziran'da *Sieyès*'in önerisi üzerine kendilerini "Ulusal Meclis" olarak ilan ettiler. *Tiers état*'ın kararlı tavrı karşısında kral diğer tabakaların da meclise katılmasını kabul etti ve Meclis kendini 9 Temmuz'da "Ulusal Kurucu Meclis" olarak adlandırdı. (Ağaoğulları vd., 2011: 602) Üçüncü Zümrenin önde gelen liberalleri ve aristokratları Ulusal Meclis savaşını kazanmışlardı. Ancak kralın yoğun muhalifliğine rağmen ayakta kalmayı kendilerinin dışında gelişen Komün devrimine borçluydular. (Skocpol, 2004: 342-343) Kısa bir süre sonra, 14 Temmuz 1789'da halkın Bastille hapisanesine hücum etmesiyle patlak veren olaylar meşhur Fransız devrimine öncülük etmiştir. Fransız devriminin siyasal alandaki önemli sonucu aristokrasinin zayıflatılarak parlamenter demokrasiye varacak yolun açılmış olmasındadır. (Moore, 1983: 489)

Devrim sonrası Meclis Birleşik Devletleri örnek alarak önce "İnsan ve Vatandaş Hakları Beyannamesi" sonra da bir anayasa kabul etmiştir. Bu

anayasa Birleşik Devletleri örnek alarak kuvvetler ayrılığı prensibini tahsis etti. Ancak bakanların atamasında İngiltere’de olduğu gibi parlamentonun içinden atamayı reddederek İngiltere’den farklılaştı. Oluşturulmak istenen yapı bir takım düzenlemelerle, itaatin temelini krala değil millete mensubiyetle sağlamayı planlamaktaydı. (Seignobos, 1960: 307) Fakat planlandığı gibi oluşturulamadı. Fransız anayasal monarşisi, bir yandan mutlak iktidarı elde etmek isteyen kral ve bazı aristokratlar, diğer yandan radikal bir devrim isteyen ve Jakobenler diye adlandırılan hizip tarafından el altından çökertildi. Eğer bu yapı değiştirilmeseydi İngiliz Devrimine benzeyebilirdi. (Roskin, 2009: 112) İngiliz devrimiyle aralarındaki ciddi farklılıklara yol açan etmenlerden biri de yaslandığı toplumsal yapının farklılaşmasıdır. Soyluların kral ve mutlak otorite karşısında yenilmelerinin getirdiği farklılığın yanı sıra üretim biçimlerinde ve köylülüğün yapısında da farklılıklar bulunmaktadır. Bu sosyolojik farklılık Fransız siyasal sisteminin yönelimlerini belirlemekte ve onu diğer devletlerden ayırt etmemizi sağlamaktadır.

Bourbon monarşisinin hüküm sürdüğü Fransa’da İngiltere’nin ticari tarıma yönelen toprak sahibi üst sınıf yerine, köylülerin sırtına yüklenen yükümlülükler yoluyla yaşayan bir soylu sınıfla karşılaşırız. Fransa’da gerek devrim öncesinde gerekse devrim sonrasında köylülük mülkiyetinin sağladığını görmekteyiz. (Moore, 1983: 71) İngiltere ile olan temel farklılaşma; birincisinin çitleme ile koyun ve yün üzerine dayalı sistemle, daha az insan emek çabasına ihtiyaç duymasına neden olurken, ikincisinin bağıcılığa dayanması neticesinde daha çok usta ve işçilik isteyen bir üretim biçimi olarak çitleme hareketini doğurmamış olması etkilidir. Böylece Fransa’da toprak soylular kraliyet memurlukları ile saray mensubu hüviyetinde topraktan aldıkları rantlarla yaşantılarını sürdüren bir sınıfa dönüşmüşlerdir. (Yücekök, 1987: 24) Bu sebeple köylü mülkiyeti, topraktan ürettikleri üzerinde ağır kiralara tabi olarak yapılabilmekteydi. (Skocpol, 2004: 233) İngiltere’de büyük toprak sahibi sınıflarının ortaya çıkması ve köylülüğün ortadan kalkması durumu yaşanmakta iken, Fransa’da toprağa ihtiyaç duyan ve bu sebeple kiracı olarak baskı gören bir köylülük ile karşılaşmaktadır. Fransa’daki köylülüğün toprağa gereksinim durumu, toprak üzerinden nispeten bir mülkiyet hakları geleneği yaratmış olmakla beraber, köylülüğün ancak geçimlerini sağlayabilecek bir yoksulluk düzeyine koşulduğu bir duruma yol açmaktaydı. (Mooers, 2000: 64)

Devrim öncesi yıllarda ekonomik düşüş ve ekmek fiyatlarında meydana gelen pahalılık pek çok kiracının ve işçinin daha önce verdiği tepkiden farklı bir tepki vermesine neden olmuştu. Köylüler bu sefer ekmek isyanlarının ötesine geçerek, senyörlük sistemine saldırmaya, hedef almaya başlamışlardı. (Skocpol, 2004: 240) Bunun neticesinde meydana gelen Fransız Devrimi asalak bir toprak aristokrasisini ortadan kaldırarak Fransa’da parlamenter demokrasinin gelişmesini sağlamıştır. (Yücekök, 1987: 24)

Fransa’da parlamenter sistem içerisinde siyasal partilerin ortaya çıkış süreci de öncelikle devrim sürecinde meydana gelen toplumsal grupların kümelenmesi olarak vuku bulmuştur. 1789 Fransız Kurucu Meclisi’nde partilerin doğuşu bu çeşit bir gelişmenin örneğidir. Duverger’in belirttiği gibi, 1789 Nisanında çeşitli illerden Versailles’e gelemeye başlayan *Etats Généraux* üyeleri tam olarak ne yapacaklarını bilemez durumdaydılar. Aynı bölgenin temsilcileri yöresel çıkarlarını savunma amacıyla bir araya gelme eğilimi göstermişlerdi. İlk olarak bir kahve salonu kiralayarak kendi aralarında düzenli toplantılar yapan Breton milletvekillerinden teşebbüs geldi. Daha sonra bunlar sadece yerel çıkarlarda değil, ulusal çıkarlarda da bir amaçta anlaşabildiklerini gördüler ve Breton Kulübü olarak bir ideolojik birlik oluşturdular. (Duverger, 1974: 17) Farklı siyasal eğilimler taşıyan milletvekillerininin 30 Nisan 1789’da Versailles’da oluşturdukları *Club Breton*, kısa süre sonra *Société des Amis de la Constitution* (Anayasa Dostları Derneği) adını aldı. Kasım sonunda Paris’e yerleşmek zorunda kalan dernek, Saint-Honoré sokağında bir Dominiken manastırının salonunda toplanmaya başladı. Dominikenlerin merkez binasının Sain-Jacques sokağında olması sebebi ile rakipleri onları, katı tutumları ve disiplinleri ile alay etmek için “jacobins” veya “jacobites” olarak adlandırdılar. (Ağaoğulları, 2011: 604) Jakobenler kurulan bu birlikler içinde en önemlisidir. Temmuz 1791’de bölünen Jakobenlerde, radikaller kulüpte kalırlarken, ılımlılar *Feullant’lar Kulübünü* kurdular. Devrimin ilk yıllarında önemli rol oynayan bir diğer kulüp ise sans-culottelarla yakın ilişki kuran *Cordeliers Kulübü*’ydü. (Ağaoğulları, 2011: 604)

Her ne kadar bu oluşumlar parti olarak geçseler de bugün tanımladığımız anlamda bir parti olmadığı için birlik, grup veya kulüp olarak adlandırmak daha doğru olacaktır. Fransa’da modern siyasal partilere giden yolda, ilk parlamento birliklerinin oluşumu bu minvalde gerçekleşmiştir.

Fransa'da Üçüncü Cumhuriyet döneminde, 1871 Ulusal Meclis seçimlerinde, oy verme işlemi serbest bırakıldı. Ancak partiler mevcut olmadığından, köysel bölgelerin büyük seçmen kitlesi yöresel toprak sahiplerine yöneldi. (Duverger, 1974: 20) 1871-1940 arası dönemi kapsayan üçüncü cumhuriyet döneminde Katolik kilisesi otoriter bir sistemin hayalini kurmaktaydı ancak sol, önce sosyalist sonra da komünist partileri kurmuştu. (Roskin, 2009: 116) Komite örgütlenme yapısına daha hızlı adapte olan sol Fransa'da partilerin oluşmasında öncülük sahibidir. Özetle Fransız siyasi partileri üzerine bir araştırma yoğun bir çabayı gerektirmektedir. Bu çaba Fransız siyasi tarihinin karmaşasına da sahiptir. Beş cumhuriyet, iki imparatorluk ve hanedanlık dönemlerine sahip olan Fransız siyaset kurumlarında, İngiltere ve Birleşik Devletlerde olduğu gibi uzun soluklu ve sürekli bir siyasi parti mevcut değildir. Bu durum parlamenter sistemin uygulanış biçiminde olduğu kadar toplumsal sınıflarının çıkar çatışmalarıyla da ilgilidir.

4. Türkiye'de Siyasal Partiler

Türkiye'de siyasi partilerin doğuş süreci Osmanlı İmparatorluğu'ndan buyana süregelen bir geçiş özelliğine sahiptir. Bu sebeple Türkiye'de kurulan siyasi partiler sisteminin geçmişini, Osmanlıdan devralınan parlamenter geleneğinin oluşum süreçlerinde aramak gerekmektedir. Türk toplumlarında meclis kavramı kurulan ilk devletlerden beri mevcuttur. Ancak Anayasal bir süreç olarak parlamenter sistemin oluşumu XIX. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı siyasi sisteminde kendisini gösterecektir. Bu anlamda Türkiye'nin ilk yazılı anayasası 1876 yılında yapılan *Kanun-i Esasi*'dir. *Kanun-i Esasi*'ye giden yolda ise 1808 *Sened-i İttifak*, 1839 *Tanzimat Fermanı*, 1856 *Islahat Fermanı* gibi hadiseler anayasa sürecine geçilmesinde atılan önemli ilk adımlar olarak değerlendirilebilir. Fransa'da ilk anayasanın 1791 tarihli ve Birleşik Devletlerde ilk anayasanın 1787 tarihli olduğu düşünülürse geç bir tarih olarak görülebilir. Buna karşılık Osmanlı'nın gerileme arayışlarına bir çözüm yolu bulmak amacıyla başlayan yurt dışına öğrenci gönderme süreci, Osmanlı aydınının Avrupa'da tanıştığı ferdi hürriyet fikirleri ile birleşecek ve parlamenter sistemin mücadelesi bu seyirde gerçekleşecektir. Bu anlamda asker ve sivil bürokrasinin temsil ettiği aydınlar Osmanlı'da ve sonrasında kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde değişimin önemli aktörleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Gerek Osmanlı İmparatorluğu gerekse rejim değişikliğiyle devamı olan Türkiye Cumhuriyeti'nde partiler oluşum şekli itibariyle, yönetici elitin temsil ettiği merkez ve yönetilenlerin oluşturduğu çevre arasında vuku bulmuş, partiler de bu çatışmadan vücut bulmuşlardır. Tarihsel olarak bakıldığında, Osmanlı'da merkezi simgeleyen saray ile karşısında Tanzimat bürokrasisinin meydana çıkardığı İttihat ve Terakki Fırkası, Cumhuriyet devrinde ise sivil-asker bürokrasisine yaslanan Cumhuriyet Halk Partisi oluşmuştur. (Sarıbay, 2001: 34)

Osmanlı Devletinden kalan mirası değerlendiren ve Türkiye'de modern demokrasinin yerleşmesinde birinci derecede etkisi olan kimseler orta sınıfa mensuptur. Orta sınıfın oluşmasına yol açan etken ise, XVI. yüzyıldan sonra tımarın yerine geçen çiftlik ve malikâne sistemleri arazi işletmelerinin kişilerin emrine verilmesi durumu oluşturmuştur. Mülkiyet esasına dayanan bu orta sınıfın içinde ulema, devlet memurları, sipahi aileleri ve emekli askerler gibi sosyal gruplarda yer almaktadır. (Karpat, 2008: 32) Tımar sisteminin bozulmasıyla birlikte toprağı terk eden reayanın topraklarını vilayet ayanı ucuz fiyatlarla ele geçirmekteydi. XVII. yüzyılın ikinci yarısında özellikle 1683'te başlayan Osmanlı-Avusturya savaşı sırasında devletin devamlı olarak vilayet ayanından yardım istemesi diğer taraftan ayanların güçlenmesini sağlamıştır. (Özkaya, 1994: 10) Toprak sisteminde meydana gelen bu gelişme toplumsal kesim içinde yeni bir zenginleşen kesim yaratılmasına neden olmuştur.

XVIII. yüzyılda merkez ve taşra bürokrasisi ile yerel orta sınıf arasındaki artan gerginlik patlak verdi. Taşra halkı kendi yerel liderleri etrafında toplanarak hem bunların gücünü arttırdı hem de merkezi devletin bürokrasisine karşı cephe almalarını sağladı. Halk desteğine güvenen ve idare ettikleri miri araziye sahip çıkan ayan sayısı arttıkça, bunlar merkezi bürokrasiye –ama devlete ve sultana değil- meydan okuyarak, idare ettikleri arazinin kendilerine verilmesini istedi. Rumeli ayanının iktidara getirdiği II. Mahmut Sened-i İttifak ile ayanın isteklerini gerçekleştirmiş oldu. Bu sebeple Sened-i İttifak ile demokrasiye giden ilk yolu Ayanın açtığı söylenebilir. (Karpat, 2008: 36) Sened-i İttifak elbette bir hürriyet vesikası niteliği taşımamaktadır tıpkı Magna Carta'nın taşımadığı gibi. Magna Carta'da feodal soylular kendi konumlarını güçlendirmek adına kralın yetkilerini sınırlandırmaya gitmişlerdi. Sened-i İttifak XVII. yüzyıl sonrası ortaya çıkmış olan Ayan tabakasının kendi konumlarını

güçlendirmek ve kira olarak işlettikleri toprakları elde ederek kişisel konumlarını güçlendirmek gayesini taşımaktadır. Elbette bu durum Osmanlı ekonomik düzeni anlayışına zıt bir durum oluşturmaktadır. Ancak tımar sistemi toprakların özel mülkiyet içeren çiftliklere dönmesi anlayışı merkezi bürokrasinin karşısında yeni bir güç unsurunun çıkmasını sağlamakta ve uzun vadeli bir sözleşme olmayacak olsa da yeni bir sosyal iktisadi yapı oluşmasının da yolunu açmaktadır. (Tabakoğlu, 1993: 33) Bu belgeyi devletin onaylaması ise, ona yazılı bir sözleşme hüviyeti altında anayasal düzen oluşturulabileceği fikrinin iç algısını kazandırır.

Ruşçuk Ayanı Alemdar Mustafa Paşa'nın iktidara taşıdığı II. Mahmut döneminin en önemli özelliği yenileşme hareketlerine sahne olmasıdır. Bu dönemde kurulan modern tarzda okullar vasıtasıyla yeni bir bürokrasi zümresi meydana gelmiştir. Burada yetişen bir bürokrasi kendi rejimini kurup onun sahibi olmak istiyordu. Ancak burada yetişen bürokrasi bir taraftan Batı'nın ilminden, kurumlarından faydalanırken diğer taraftan kendisini halkın efendisi ve mihmandarı olarak tayin ediyordu. Bununla birlikte XIX. yüzyılın ikinci yarısında orta sınıf içinde oluşan aydınlar sınıfı da bürokrasi yanında etkili bir konum almaya başlamıştı. (Karpat, 2008: 39) Sultan II. Mahmut'un askeri ıslahatlar neticesinde yeniçeri ocağını kaldırıp, kendisine sadık yeni bir ordu kurunca toprak beylerini tasfiye etti, tımar ve zeametleri kaldırdı. Sultan Mahmut'un uyguladığı reform siyaseti Osmanlı İmparatorluğu ile Batı arasında en göze çarpan ayrılıkları giderme amacı taşımaktaydı. Bu siyaset, başlıca subaylar ve dışişlerinde görevli devlet memurlarının teşkil ettiği yenilikçi aydınlar grubunun bir zaferiydi. (Karpat, 2008: 104) İngiltere'de soyluların merkezi otoriteye karşı galip gelmesi ticari bir yapının hâkim kılınmasını sağlarken daha liberal bir demokrasinin önünü açmış, Fransa'da ise kralın soylular karşısında galip gelmesi soyluları merkezi otoriteyi güçlü kılarak merkezileşen bir yapının oluşmasını sağlamıştı. Osmanlıda ise hükümdarın toprak beylerini kaldırması ise merkezileşmeyi güçlendirdiği gibi yönetici elitlerin ve bürokratik sınıfın güçlenmesine yol açmıştır. Reformlar; reformları yürütenleri aydın bir tabakanın öncülere haline getirdi. Bu aydın tabakanın içinden de Türkiye tarihinde aydın bir muhalefet çıktı. (Ortaylı, 1999: 287-288) Reformların başarılı neticeler vermesi sonucunda yenileşme hareketleri ordunun dışına da taşındı. Reformları ordunun dışına taşıma fikri ve Batılı devletlerin Hıristiyan ahalisine eşitlik ve teminat verilmesi yolundaki ısrarlar siyasi reforma neden oldu. Böylece

Tanzimat hareketi meydana gelmiş oldu. (Karpat, 2008: 105) İmparatorluk topraklarında meydana gelen Mora isyanı ve Mısır meselesi (Mehmet Ali Paşa sorunu) gibi konularda, Avrupa devletleri karşısında denge arayışı sonucu hazırlanan Tanzimat Fermanı ise Sultan Abdülmecit'in tahta çıkmasından üç ay sonra Mustafa Reşid Paşa tarafından Gülhane bahçesinde ilan edilmiştir. Fermanın en önemli özelliği, bir lütuf olarak padişahın sahip olduğu bazı yetkilerini, yeni kurulacak olan kurumlar karşısında sınırlayacağını belirtmesidir. (Türköne, 1993: 33) Ferman ile padişahın yetkilerinin bazı kurumlara devredilmesi özelliğinin yanında, Müslim ve gayri Müslim tebaa arasında şahsi haklar ve vatandaşlık hukuku açısından eşitlikten söz etmesi bakımından, bu dönem erken dönemden beri gelen anlayıştan ayrılmaktadır. Hâlihazırda Fransız İhtilali gibi nedenlerle İmparatorluk içinde uzun bir müddettir devam etmekte olan bağımsızlık fikirleri, gayri Müslim tebaanın, ayrılıkçı fikirler etrafında toplumsal yapının şekillenmesine yol açacak etkilere de neden olabilecekti. Nitekim Tanzimat'ın eşitlik iddiasına gayri Müslim tebaaya siyasi haklarında tanınması gayesiyle Islahat Fermanı (1859) ilan edilmiştir. (Beydilli, 1999: 95)

Daha önce değindiğimiz gibi Birleşik Devletler, İngiltere ve Fransa kendi ulus devletini ve anayasal düzen içinde parlamenter sistemini yaratırken içte dinsel bir takım çatışmalar yaşamaktaydı. Katolikler, Protestanlar ve Püritenler gibi Hıristiyanlık inançları toplumsal yapının oluşmasında ve partileşme sürecinde önemli etkilere sahipti. Ancak Osmanlı bir İmparatorluk olması ve üç kıta üzerinde birçok etnik yapıya sahip olması bakımından daha derin ve köklü sorunlara sahiptir. Mesele sadece İslam'ın kendi iç ayrışmaları üzerine kurulu değildir. Müslim ve gayri Müslim meselesinin yanında iç bünyesinde barındırdığı Yunan, Bulgar, Sırp vd. gibi birçok etnik unsuru da barındırmaktaydı. Devletin oluşturacağı anayasal süreç çoklu bir çıkar grubu üzerine kurulmak sorumluluğunu ve sorununu taşıyordu. Sorun ve sorumluluk devleti parçalanmaya uğramadan hangi yöntemle üstesinden gelineceğiydi.

Bu iki fermanla birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nda yeni siyasi görüşler şekillenmeye başladı. Bu görüş, İmparatorluk toprakları üzerinde yaşayan herkese tek yurttaşlık sıfatı altında fakat imparatorluğun İslami geleneklerine helal getirmeksizin eşit hak ve vazifeler tanımayı içermektedir. (Karpat, 2008: 106) Bu sorunun çözüm yolu için ortaya çıkan görüş ise

Osmanlıcılık fikri kapsamı altında değerlendirilebilir. *Osmanlıcılık* fikri ile Osmanlı İmparatorluğu'nun bütün tebaasının eşit yurttaş sayılması fikri en sonunda 1876 Kanun-i Esasi'sinde kabul olundu ve kurumsal olarak 1918'e kadar yürürlükte kaldı. (Karpat, 2008: 106) Türkiye'de siyasal partilerin doğuşuna giden yolda sürece ilişkin ilk örneklerini cemiyetler ve dernekler altında bu dönemde görmekteyiz. Bu oluşumlar için henüz modern manada siyasal partiler demek doğru bir yaklaşım olmaz. Ancak siyasal çıkarların savunulmaları doğrultusunda oluşmuş siyasi teşekküller olması sebebiyle başlangıcı, ilksel örnekleri kabul edilebilir.

Hıristiyan azınlıklar XIX. yüzyılın başında milliyetçi amaçlarla bir takım siyasi dernekler kurmuşlardı. Ancak Müslüman tebaa arasında bu maksatla kurulan ilk oluşum Fedailer Cemiyeti (Kuleli Vak'ası) olarak karşımıza çıkmaktadır. (Karpat, 2008: 36; Tunaya, 1952: 81) Fedailer Cemiyeti Tanzimat ve İslahat Fermanlarıyla Hıristiyan tebaaya verilmiş olan haklara karşı kurulmuş, padişaha ve hükümete karşı bir ayaklanma teşebbüsü olarak değerlendirilmelidir. (Tunaya, 1952: 89-90) Fedailer Cemiyetinden sonra kurulan ve daha örgütlü ve planlı olan siyasi teşekkül, *Yeni Osmanlılar Cemiyeti*'dir. 1865 yılında İstanbul'da gizlice kurulmuş olan bu cemiyetin amaçları arasında saltanatı mümkün olduğu kadar mutlakiyetçilikten kurtararak meşruti esasları hâkim kılmak bulunmaktadır. Bu amaçla kurulan cemiyet ve mensupları üç isimle anılmaktadırlar. İttifakı Hamiyet, Jön Türkler ve Yeni Osmanlılar. (Tunaya, 1952: 91) Aralarında Namık Kemal, Ali Suavi, Mithat Paşa gibi aydınların bulunduğu cemiyetin üyeleri, Fransız Devrimi'nin yarattığı etkinin altındaydılar. Egemenliğin halka ait olduğunu savunmakta olan cemiyet üyeleri Avrupa'daki siyasal kurumların Osmanlı Devleti'ne getirilmesi halinde devletin kurtulacağına inanmaktaydılar. (Uyar, 1998: 54)

Aydınlardan gelen siyasi alanda reform talepleri diğer bir ifadeyle meşruti idare isteği, yabancı devletlerin baskısı ile birleşerek tahta yeni çıkmış olan II. Abdülhamit'in 23 Aralık 1876 tarihinde Kanun-i Esasi'yi ilan etmesine neden olmuştur. (Karpat, 2008: 108) Anayasanın ilanı ile birlikte Meclis-i Ayan ve Meclis-i Mebusan'dan oluşan ikili bir meclis yapısına da geçilmiştir. Ancak Abdülhamit 6 Mart 1877 senesinde açılan parlamentoyu 1 Şubat 1878'de kapatarak istibdadını ilan etmiştir. (Tunaya, 1952: 97) Abdülhamit'in hürriyetleri birer birer ortadan kaldırması ve 1877'den sonra Kanun-i Esasi'yi de askıya alması neticesinde önce

İmparatorluk sınırları içinde ve sonra dış memleketlerde gizli cemiyetler kuruldu. Zamanla bunlar *Jön Türkler* olarak tanındı. Başlıca amaçları 1876 Anayasasını tekrar yürürlüğe koymaktı. (Karpat, 2008: 108-109) Anayasanın ve parlamentonun kaldırılması sonucunda tepkiler gelişti. İlk olarak Ali Suavi'nin kurduğu Üsküdar Cemiyeti bunların başında gelir. Temel amaçları Abdülhamit'in yerine V. Murat'ı getirmektir. Bu bakımdan gizli bir cemiyettir. Bunu faaliyete geçirmek üzere Çırağan Sarayını basarlar. Ancak Ali Suavi (Yedi Sekiz) Hasan Paşa tarafından öldürülür, diğer arkadaşları ise sürgün cezasına çarptırılmışlardır. (Tunaya, 1952: 98-99) Buna karşılık dönemin önemli cemiyeti kendisinden sonra Türkiye Cumhuriyeti'ni de etkileyecek oluşum İttihat ve Terakkinin kurulmasıyla yaşanacaktır.

İstanbul Askeri Tıbbiye Mektebinde İbrahim Temo ve arkadaşları İshak Şükuti, Çerkes Mehmet Reşit ve Abdullah Cevdet İttihad-ı Osmaniye adlı örgütü kurdular. Daha sonra Paris'te bulunan Ahmet Rıza Bey'le ilişki kurdular. Bunun sonucunda örgüt İttihat ve Terakki adını aldı. (Uyar, 12998: 55) Paris Jön Türkleri de aynı isimle kurdukları cemiyeti anavatandakinin şubesi olarak kabul etmişlerdir. Etkisi bir anda yayılan cemiyet Harbiye, Mülkiye, Tıbbiye gibi yüksek tahsil kurumlarında bir anda yaygınlaşmıştır. (Tunaya, 1952: 104) Her yere dağılmış olan Jön Türkleri bir merkez etrafında birleştirmek gayesiyle 4 Şubat 1902'de Paris'te birinci Jön Türk Kongresi yapılmıştır. Kongre tartışmalarla geçmiştir. Askeri kuvvetle ihtilal hareketine girişmek gerekir ve İnkılâbı Osmanlılar tek başlarına yapamazlar dış yardım gerekir diyenler arasında iki münakaşa konusu hâsıl oldu. (Tunaya, 1952: 106) İhtilale ordu ve dış yardımında katılması gerekliliğini savunanların başında Prens Sabahattin bulunmaktaydı. Bunlar teşkilattan ayrılarak *Teşebbüs-i Şahsi ve Âdem-i Merkeziyet Cemiyeti*'ni kurdular. Ahmet Rıza Beyin başını çektiği diğer grup ise cemiyetin adını *Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti* olarak değiştirerek bütün Jön Türklerin en ileri örgütlenmesini oluşturdu. (Karpat, 2008: 109) Prens Sabahattin'in getirdiği âdem-i merkeziyetçilik fikri yaklaşımı ve Ahmet Rıza'nın temsil ettiği merkeziyetçilik fikri yaklaşımı, etkisini uzun müddet devam ettirerek Cumhuriyetin parti yaklaşımlarının da temelini etkileyecek özelliklere sahiptir. Cumhuriyet Halk Partisi ve karşısında kurdurulan/kurulan diğer partiler de bu ayırım temel ayırt edici noktalar arasında bulunacaktır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti 1906 yılında Selanik'te kurulan *Osmanlı Hürriyet Cemiyeti* ile birleşmiştir. Asıl gücünü de bu birleşmeden sonra kazanacaktır. Daha sonra Prens Sabahattin akımı ile geçen sulh döneminde iyice güçlenen İttihat ve Terakki ve Jön Türk akımları 1908 hareketi öncesinde tek bir amaç etrafında toplanmaktaydı. Kanun-i Esasi'yi tekrar yürürlüğe koymak. Bu amaç 23 Temmuz 1908'de nispeten az kan akıtılarak gerçekleştirildi. (Karpat, 2008: 109-110) II. Meşrutiyet olarak anılan bu evrede tekrar parlamento açıldı ve anayasaya kavuşuldu. Osmanlı siyasal rejiminde 1908 yılının 23 Temmuz'una kadar açık bir çoğulculuk yoktur. Bu tarih aynı zamanda çok partili rejimin de başlangıcı sayılabilir. (Tunaya, 1984: 3) XIX. yüzyılda gelişen aydın sınıfı sultanı alt etmiş ve ordu sadece askeri alanda değil siyasal alanda da yenileşme hamlesinde başrolü oynamıştı. İktidarı ele geçiren bu aydınlar XIX. yüzyılın sonlarında alt-orta sınıftan gelmekteydiler. (Karpat, 2008: 110-111) Türkiye'de siyasal partilerin doğmasında devletin içinde şekillenen orta sınıfın varlığı ile Batı nizamında açılan okullarda yetişen aydınların etkileri önemlidir. XIX. yüzyılın başında Sened-i İttifak ile başlayan siyasal/toplumsal süreç yüzyılın sonunda çok partili bir meşruti yapı getirmiştir. Bu dönemi 1911'de *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*'nın kurulması takip edecektir. Ancak Türkiye'nin modern manada siyasal partilerinin kurulması ve demokratik bir düzen inkişaf etmesi Cumhuriyet döneminde ve özellikle 1946 sonrasında gidilen çok partili hayata geçişle sağlanacaktır.

On dokuzuncu yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda siyasi mücadele, aydınlar ile padişah/merkezi yönetim arasındaki meşruti idare için yapılan bir mücadeleydi. Aydınların başlıca kaygısı orta sınıfların ve köylülerin ekonomik görüşleri çıkarları ile ilgilenmek değil, kendi siyasal ve kültürel amaçlarını gerçekleştirmektir. (Karpat, 2008: 183) Osmanlı modernleşme hareketleri içinde gelişen siyasal partilerin oluşmasında katkı sağlayan aydın/bürokratik gelişmenin temelini oluşturan Jön Türk fikirleri, Cumhuriyet döneminde Kemalizm'in de devraldığı fikirleri içinde barındırmaktadır. Jön Türklerin devletçilik, liberalizm ve milliyetçilikten karma, çelişik ekonomik siyaseti, cumhuriyet döneminde gelişme gösterecek olan görüşlerin de yolunu açmıştır. (Karpat, 2008: 185) Bu anlamda CHP'nin köklerinde ve Türkiye siyasal kültüründe Osmanlı modernleşme hareketlerinin, siyasal partileşme sürecinin tarihsel/düşünsel derin etkileri bulunmaktadır. Bu mirastan alınan en önemli etki ise siyasal

sistemin oluşmasına yönelik etkilerin, Batı'da olduğu gibi burjuvazi ve köylülük gibi sınıfsal çatışmalardan değil, askeri-sivil yönetici elitler ve eşrafa dayanan bürokratik bir geleneğe yaslanması oluşturmaktadır.

Sonuç

Görüleceği üzere her toplumsal yapının kendisine özgü siyasal sistem üretme biçimi vardır. Birleşik Devletler Avrupa'dan gelen iktisadi, dini gibi toplumsal nedenlere dayalı göçe bağlı olarak ve coğrafyanın tanıdığı imkânlarla, gerek İngiltere karşısındaki bağımsızlık savaşı gerekse iç savaş dönemi etkilerinden yoğun bir biçimde etkilenecek kendi sistemini üretmiştir. Diğer taraftan Birleşik Devletlerin iktisadi güç ilişkileri ve buna bağlı oluşan mülkiyet ve sınıfsal çıkarlar da bu yapılaşmanın temelini oluşturmaktadır. Avrupa devletleri gibi feodal kökleri olmayan Birleşik Devletler macera arayan, Katolik baskısı karşısında dini özgürlükleri yaşamak isteyen, kendi topraklarına sahip olmak isteyen göçmen toplulukların şekillendirdiği bir yapıya sahiptir. Bu sınıfsal yapının zamanla çıkarlarındaki keskinleşme ise ortaya çıkan partilerin örgütsel ve düşünsel zeminini oluşturmaktadır. Diğer taraftan İngiltere on yedinci yüzyıl gibi erken bir dönemde toprak sahibi sınıfın köylü sınıfı üzerindeki tahakkümü ile sonuçlanan ticari tarımsal hegemonyanın ve daha sonra XVIII.-XIX. yüzyıllarda burjuvazinin kazanımları doğrultusunda liberal-bireyci bir siyasal sistem üretmiştir. Tam aksi yönde Fransa ise on yedinci yüzyıldan itibaren saraya bağımlı bir merkezi yapı ile daha mutlakiyetçi ve tarıma dayalı bir siyasal sistem geliştirmiştir. Fransız İhtilali ve sonrasında oluşan siyasi partiler tam da bu mutlakiyetçiliğe karşı ontolojik nedenlerini üretmiştir. Buna karşılık Türkiye ise merkezi sultanlık rejiminden askeri ve sivil bürokratik sistem inşa ederek merkeze bağımlı bir siyasal sistem ve buna bağlı parti örgütlenmeleri ortaya çıkarmıştır. Türk siyasal sistemi, Osmanlı'nın dayandığı devlet ve ekonomi sistemi gereği üretmeyeceği feodal toprak sisteminden dolayı Batı'nın sınıfsal güç mücadelelerinden farklılaşır. Özellikle Osmanlı siyasal sistemi aktörlüğünü yürüten asker ve sivil aydın sınıf, cumhuriyet tarihinde de sürdürdüğü bürokratik gelenek çerçevesinde günümüz siyasal sisteminin de uzun bir süre belirleyicisi olmuştur. Osmanlı'nın gerileme döneminde bu gerilemeye çözüm üretmek üzere bu sınıflardan gelen tepkiler erken siyasal partilerin doğuş/ortaya çıkış şartlarını da belirlemiştir. Türkiye'de erken cumhuriyet döneminde asker-sivil aydın sınıf ve eşrafa dayalı orta sınıfın yaslandığı temel,

Osmanlı aydın sınıfından aldığı miras üzerine inşa edilmiştir. Bu anlamda farklı toplumlara dair siyasal partilerin doğuş koşullarını ortaya koyma çabası, partilerin yaslandıkları toplumsal tabanının serüvenini yakalamayı da beraberinde getirmektedir. Toplumsal yapıdaki sınıfsal özelliklere ve güç mücadelelerine bağlı olarak her toplumsal yapı kendi siyasal sitemini üretmekte ve siyasal partilerin yapısı farklılıklar göstermektedir. Bu yapıyı anlama çabası devletlerin modernleşme serüvenini anlama noktasında da anahtar bir rol üstlenmektedir.

KAYNAKÇA

Ağaoğulları, Mehmet Ali, (2011), Türk, Duygu vd., **Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler**, Ed. Mehmet Ali Ağaoğulları, İstanbul, İletişim Yayınları.

Ateş, Toktamış, (1989), **Siyasal Tarih (Ortaçağdan Ondokuzuncu Yüzyılın Sonuna Kadar)**, İstanbul İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayınları.

Beaud, Michael, (2003), **Kapitalizmin Tarihi**, çev: Fikret Başkaya, Ankara, Dost Yayınevi.

Berkes, Niyazi, (1946), **Siyasi Partiler**, İstanbul, Yurt ve Dünya Yayınları: 7 sosyal Problemler Serisi:3.

Beydilli, Kemal, (1999), "*Küçük Kaynarca'dan Yıkılışa*", **Osmanlı Devleti Tarihi**, 1. Cilt, Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul, Zaman, ss.66-135.

Duverger, Maurice, (1974), **Siyasi Partiler**, çev: Ergun Özbudun, 2. Basım, Ankara, Bilgi Yayınevi.

Hobsbawm, Eric, (1998), **Devrim Çağı 1848-1875**, çev: Bahadır Sina Şener, Ankara, Dost Kitabevi.

Hobsbawm, Eric, (1998), **Sermaye Çağı 1848-1875**, çev: Bahadır Sina Şener, Ankara, Dost Kitabevi.

Karpat, Kemal, (2008), **Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal Kültürel Ekonomik Temeller**, 3. Baskı, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları.

Moore Jr. Barrington, (2003), **Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri, Çağdaş Dünyanın Yaratılmasından Soylunun ve Köylünün Rolü**, çev: Şirin Tekeli, Alaeddin Şenel, 2. Baskı, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları.

Mooers, Colin, (2000), **Burjuva Avrupa'nın Kuruluşu**, çev: Bahadır Sina Şener, İkinci Baskı, Ankara, Dost Kitabevi.

Nevins, Allan, Commager, Henry Steele, (2005), **ABD Tarihi**, çev: Halil İnalçık, Ankara, Doğu-Batı Yayınları.

Ortaylı, İlber, (1999), “Tanzimat Devri ve Sonrası İdari Teşkilat”, **Osmanlı Devleti Tarihi**, 1. Cilt, Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul, Zaman, ss.283-317.

Özbudun, Ergun, (1977), **Siyasi Partiler**, İkinci Baskı, Ankara, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, No: 409.

Özkaya, Yücel, (1994), **Osmanlı İmparatorluğu’nda Ayanlık**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Öztekin, Ali, (2007), **Siyaset Bilimine Giriş**, 5. Baskı, Ankara, Siyasal Kitabevi.

Roberts, J.M., (2015), **Avrupa Tarihi**, çev: Fethi Aytuna, İstanbul, İnkılap.

Roskin, Michael G., (2009), **Çağdaş Devlet Sistemleri Siyaset, Coğrafya, Kültür**, çev: Bahattin Seçilmişoğlu, Ankara, Adres Yayınları.

Sarıbay, Ali Yaşar, (2001), **Türkiye’de Demokrasi ve Politik Partiler**, Bursa, Alfa Yayınları, 2001.

Skocpol, Theda, **Devletler ve Toplumsal Devrimler-Fransa, Rusya ve Çin’in Karşılaştırmalı Bir Çözümlemesi**, çev: S. Erdem Türközü, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları.

Seignobos, Chales, (1960), **Avrupa Milletlerinin Mukayeseli Tarihi**, çev: Samih Tiryakioğlu, İstanbul, Varlık Yayınları.

Sezer, Baykan vd., (2001), “*XIX: Yüzyıl*”, Hazırlayan: Ertan Eğribel, **XIX. Yüzyıl**, Türkiye Sosyolojisi 2, Sosyoloji Yıllığı Kitabı 8, İstanbul, Kardeşler Matbaası.

Tabakoğlu, Ahmet, (1993), “*Osmanlı İktisat Sistemi*”, **Osmanlı Ansiklopedisi Tarih/Medeniyet/Kültür**, 5. Cilt, İstanbul, Ağaç Yayıncılık Ltd. Şti., ss.7-195.

Tanili, Server, (1989), **Dünyayı Değiştiren On Yıl Fransız Devrimi Üstüne (1789-1799)**, İstanbul, Birinci Basım, Say Yayınları.

Tocqueville, Alexis de, (1962), **Amerika’da Demokrasi**, çev: Taner Timur, İstanbul, Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları Siyasi İlimler Serisi: 4, Yenilik Basımevi.

Tunaya, Tarık Zafer, (1952), **Türkiye’de Siyasal Partiler 1859-1952**, İstanbul, Doğan Kardeş Yayınları.

Tunaya, Tarık Zafer, (1984), **Türkiye’de Siyasal Partiler İkinci Meşruyet Dönemi 1908-1918**, Cilt I, 2. Baskı, İstanbul, Hürriyet Vakfı Yayınları.

Türköne, Mümtaz'er, (1993), "*Osmanlılarda Islahat ve Teceddüt*", **Osmanlı Ansiklopedisi Tarih/Medeniyet/Kültür**, 6. Cilt, İstanbul, Ağaç Yayıncılık Ltd. Şti., ss. 7-145.

Uçarol, Rifat, (1987), **Siyasi Tarih**, Dördüncü Baskı, İstanbul, Harp Akademileri Basımevi.

Uyar, Hakkı, (1998), **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi**, İstanbul, Boyut Kitapları.

Yücekök, Ahmet N., (1983), **Siyaset Sosyoloji Açısından Türkiye'de Parlamantonun Evrimi**, Ankara, AÜSBF Yayınları:533.

Yücekök, Ahmet N., (1987), **Siyasetin Toplumsal Tabanı**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Yayınları:56.